

Britanska percepcija Beograda: MODERNIZACIJA U XIX VEKU*

Pregledni naučni rad

*Aleksandar RASTOVIĆ
Istorijski institut, Beograd
sa2069@eunet.rs*

U ovom radu se na osnovu brojne putopisne literature analizira britanska percepcija Beograda u XIX veku jer je to stoleće karakteristično po brojnim posetama najznačajnijih i najuticajnijih predstavnika engleskog društvenog života srpskoj prestonici. Oni su pre dolaska imali brojne stereotipe o Beogradu kao maloj, neurednoj turskoj kasabi gde živi primitivan i gotovo potpuno nepismen svet. Ipak, tokom boravka i po povratku u svoju zemlju oni su tu negativni matricu napustili s obzirom na to da su se lično uverili da se radi o potpuno drugačijoj stvarnosti od one koju su stekli pre dolaska. Njihove zabeleške o Beogradu predstavljaju dragocena svedočanstva o izgledu grada, njegovom razvoju, običajima, modi, društvenom životu. Sedamdesetih godina devetnaestog veka Beograd je zapljusnut procesom modernizacije i urbanizacije, a potreba da se izuče iskustva najvažnijih evropskih gradova u procesu modernizacije naveli su tadašnje gradsko vođstvo da pošalje specijalnu delegaciju između ostalog i u London i druge engleske gradove kako bi na licu mesta proučili modernizaciju i urbanizaciju britanskih gradova. Znanja i iskustva Londona, Istborna i Brajtona u komunalnoj, zdravstvenoj i drugim sferama znatno su uticala na ubrzani proces modernizacije Beograda osamdesetih i devedesetih godina XIX veka.

Ključne reči: Beograd, britanska percepcija, engleski putopisci, modernizacija, London

KAO DIVLJI ISTOK EVROPE KAKO JE SVOJU knjigu o Balkanu, njegovim državama, narodima i gradovima iz 1906. godine nazvao Hari de Vindt, poznati engleski putopisac, Beograd kao prestonica prvo po-

* Rad nastao kao rezultat istraživanja na projektu *Modernizacija zapadnog Balkana* (ev. br. 177009) koji finansira Ministarstvo nauke, prosvete i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

luzazalne, a od 1878. godine i nezavisne Kneževine Srbije bio je česta destinacija uglednih predstavnika britanskog javnog mnjenja u devetnaestom veku. Statistički gledano za tih stotinu godina Beograd je pohodilo najmanje desetak poznatih Engleskinja i Engleza. Oni su nastavili svojevrsnu kulturnu kolonizaciju to jest književno narativno osvajanje Balkana i njegovih najvažnijih gradova koju je započeo pesnik Bajron početkom devetnaestog veka, a kako lucidno primećuje Vesna Goldsvorti u svojoj zanimljivoj studiji *Izmišljanje Ruritanije. Imperijalizam mašte* (Goldsvorti 2000). Goldsvortijeva tvrdi da je Balkan zapalio imaginaciju britanskih pisaca od trenutka kada je počela borba balkanskih naroda za sticanje nezavisnosti u devetnaestom veku, a književni radovi inspirisani Balkanom nastavili su da plene pažnju tamošnjih pisaca za vreme ili neposredno posle velikih političkih kriza i ratova (Goldsworthy 1996, 22). Zanimljivo je napomenuti da je u Velikoj Britaniji u odnosu na ostatak Evrope putopisna literatura, kako ističe Marija Todorova, u izvrsnoj knjizi *Imaginarni Balkan* bila najpopularniji vid književnog dela. Po čitanosti putopisi su se nalazili na drugom mestu odmah iza romana. Zato i ne treba da čudi tolika navala Engleza na udaljene i egzotične krajeve Istoka. Od mnogobrojnih putopisaca koji su tokom devetnaestog veka pohodili Beograd Srbiju i ostavili zanimljive i dragocene informacije pisane tragove izdvajaju se: Džordž Tomas Kepl, Aleksandar Kinglejk, Majkl Kvin, Džulija Pardju, Fransis Erve, Ostin Henri Lajard, Endrju Arčibald Pejton, Džon Pelgrejv Simson, Edmund Spenser, Lujza Hej Kar, Adelina Irbi, Georgina Mekenzi.

Britanski putopisci su odlazak u Srbiju i Beograd doživljavali ne samo kao egzotične izlete u nepoznate i neistražene predele, gde će moći da nađu svojevrsni mir i opuštanje od uzburkane londonske svakodnevice već i kao priliku da saznaju mnogo toga o jednoj za njih potpuno nepoznatoj zemlji i gradovima, funkcionisanju varoških institucija, kulturi, društvenom životu, ishrani, modi, muzici i svemu onome što bi moglo da predstavlja značajnu informaciju kako za njihovu vladu, ali i javno mnjenje u celini. Sadržina njihovih radova i putopisa u kojima su davali svoju percepciju Beograda, ali i Srbije zavisila je od sfere interesovanja i stepena obrazovanosti njenih autora. Uglavnom su to bili književno-putopisni radovi, ali i zanimljivi turistički izveštaji i prospekti. Uočljivo je da što je stepen obrazovanosti autora bio veći ili ako su se nalazili u službi svoje vlade, time je i sadržaj njihovih dela bio ozbiljniji, raznovrsniji, pun analitike, i podataka iz sfere politike, privrede, narodnih običaja i slično. U tom smislu izdvajaju se svedočanstva Arčibalda Pejtona i Mis Irbi i Mjur Mekenzi koja predstavljaju specifične naučne studije o Beogradu i posebno društvenom i kulturnom životu njegovih žitelja.

Širok je spektar zanimanja ovih putnika pionira koji su obilazili Beograd i Srbiju. Među njima je bilo pravnika i advokata, književnika, dobrotvora, osoba dobrog imovinskog stanja jer su jedino oni mogli sebi da priušte daleka i skupa putovanja. Ovde treba napraviti razliku u odnosu na one putopisce koji su dolazili

na Balkan, u Srbiju i Beograd namenski, to jest za potrebe britanske vlade i Forin ofisa, kao što je to bio slučaj sa diplomatama i oficirima. Tu pre svega mislimo na Ostin Henri Lajarda i Endrju Arčibalda Pejtona, Dejvida Urkvarta, službenike Forin ofisa odnosno karijerne diplomate i Edmunda Spensera, kapetana britanske kraljevske vojske. Ostali su bili slobodni strelci željni avantura i izazova. Što se tiče starosne strukture putnika, većina njih su bili u dobi između dvadeset tri i trideset godina, znači mladi i mlađi ljudi, osim Džona Simsona koji je na put krenuo sa četrdeset godina. Još jedan kuriozitet se vezuje za ove putnike. Skoro niko od njih nije duže boravio u Srbiji ili se ponovo u nju vraćao. Izuzetak čine Arčibald Pejton, Herbert Vivijan i Dejvid Urkvart, koji su dolazili u više navrata. Uglavnom su se zadržavali kratko, nekoliko sati, najviše nekoliko dana, a vrlo retko par sedmica. Tako na primer, Džulija Pardju je u Srbiji boravila tek nekoliko sati, Aleksandar Kinglejk petnaest dana, Lujza Kar osamnaest, a Paulina Irbi i Mjur Mekenzi više od mesec dana. Takođe, važno je istaći da ova putovanja i obilasci Beograda i drugih balkanskih prestonica nisu bili rezervisani samo za muškarce. Naprotiv, veliki broj Engleskinja je tokom devetnaestog veka posetilo prestonicu Srbije kao na primer Džulija Pardju, Lujza Hej Kar, Adelina Irbi, Georgina Mekenzi.

Prelomni trenutak koji je doveo do povećanog interesovanja britanske javnosti za Beograd i Srbiju desio se krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina devetnaestog veka. Zanimljivo je napomenuti da su Englezi kročili u Beograd nekoliko godina pre nego što je došlo do uspostavljanja diplomatskih odnosa između Velike Britanije i Kneževine Srbije 1837. godine. Prvi iz plejade Engleza koji se zatekao u Beogradu je bio Džordž Tomas Kepl, vrlo zanimljiva ličnost bogate biografije, vojnik, učesnik bitke kod Vaterloa, general pukovnik, liberalni političar i poslanik u Donjem domu britanskog parlamenta, pisac koji se 1829, i 1830. godine nalazio na proputovanju kroz evropske delove Turske, kada je posetio i Beograd. Svoje utiske o srpskoj prestonici izneo je u delu *Narative of a Journey across the Balkans, by two Passes of Selimno and Paravadi; also of a Visit to Azari and other Newly discovered Ruins in Asia Minor in the Years 1829–1830. In two Volumes, London 1830*. Kepla Beograd nije oduševio, premda mu je pažnju privukla Kalemegdanska tvrđava o kojoj je zabeležio podatak da se nalazi u katastrofalno lošem stanju izuzev unutrašnje citadele. Uočio je i da ružnoću grada ublažava poneka hrišćanska kuća koja razbija „jednoličnost turske drvene arhitekture.” (Levental 1989, 274)

Posle Kepla u Beogradu i Srbiji je u više navrata boravio Dejvid Urkvart, diplomata i publicista. Preko njega Britanija je uspostavila direktne kontakte sa srpskim knezom Milošem Obrenovićem. Srbiju je posetio četiri puta i to aprila 1832, kao sekretar britanske ambasade u Carigradu, kad je prvi put sreo kneza Miloša, zatim novembra 1833, kada je opet imao razgovore sa njim, ali i sa gospodarom Jevremom, Dimitrijem Davidovićem, Avramom Petronijevićem, 1834, i maja 1837. Godine (Rastović 2000a, 17; Paunović-Štermenski 2010, 122; Pau-

nović-Štermenski 2007, 96–118; Popović 2012, 68–69). Kao izraziti turkofil i rusofob podsticao je srpskog vladara koji mu se žalio da Rusi žele da Srbiju pretvore u rusku guberniju, da se oslobodi ruskog uticaja, i prvi inicirao svojoj vladi da slanjem konzula uspostavi službene odnose sa srpskom kneževinom (Ljušić 1993, 67). Utiske o boravku u Beogradu i Srbiji objavio je u časopisu „Portfolio”. Urkvar je bio snažno impresioniran Srbijom i zanimljiv je deo njegovog izveštaja koji percipira političko društvene prilike u Srbiji toga vremena mada ima preterivanja u idealizaciji srpske stvarnosti: „Zadovoljstvo je sveopšte, vlada jednostušnost u mišljenju. Najčistiji oblik opštinske organizacije neposredno se oslanja na praktičnu zdravu pamet naroda. Običaji zanemaruju zakone, a vlast poglavara koliko god da se čini despotska, nevidljiva je i nepokretna, sve dok nema potrebe da deluje u javnim poslovima ili kao krajnji sudija u privatnim sporovima” (Ljušić 1993, 120). Zanimljivo je da je Dejvid Urkvar bio pisac prve fragmentarne istorije novovekovne Srbije na engleskom jeziku koja je imala devedeset šest strana i nije završena (Vuković 1989, 221).

U Beogradu je 1835. godine boravio i Aleksandar Vilijam Kinglejk, pravnik, istoričar, poslanik u engleskom parlamentu. Svoje koncizne percepcije o Beogradu ostavio je u knjizi *Eothen* objavljenoj 1844, koja se smatra najboljim engleskim putopisom toga vremena (Momčilović 1989, 61). Zadojen predrasudama o Srbiji, napisao je da se Beograd nalazi na kraju Evrope, i da „ulazi u zemlju koja sadrži sjaj i pustoš Istoka” (Kinglejk 1993, 6). Kinglejk je takođe ostavio tmurnu belešku o izgledu srpske prestonice primećujući da je muslimanski deo grada napušten i pust, pun đubreta i ptica (rode i ždralovi), a da se u vazduhu oseća miris sprženih kora od limuna, pomorandži i začina (Kinglejk 1993, 6).

Vrlo oskudna svedočanstva o Beogradu dao je Majkl Kvin, irski novinar, pisac i izdavač u delu *A Steam Voyage down the Danube* iz 1835. On je Beograd predstavio kao „sjajan skup džamija sa visokim belim minaretima”, dok je beogradska tvrđava „moćna građevina, dobro postavljena za odbranu” (Kvin 1993, 27). Nešto opsežnije zapise ostavila je Džulija Pardju, pesnikinja u putopisu *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks* publikovanom 1837. Vraćajući se parobrodom iz Carigrada 1836, zadržala se u Beogradu tek nekoliko sati. Zabeležila je da je to poslednji grad u Evropi koji ima minarete, dok je Kalemegdan na nju ostavio posebno snažan utisak. „Tvrđava zastrašujuće izgleda i da je data nekoj evropskoj sili bio bi to opasan poklon”. Uočila je da Osmanlije žive u podnošljivoj harmoniji sa Jevrejima, a ostavila je i važan podatak da je u to vreme u gradu živelo dvanaest hiljada Srba i osam hiljada Turaka i Jevreja (Pardou 1993, 34).

Fransis Erve, putopisac i slikar, lični prijatelj madam Tiso je Beograd predstavio u knjizi *A Residence in Greece and Turkey* izdatoj 1837. Njegove percepcije Beograda su za razliku od drugih njegovih sunarodnika pretežno pozitivne. Po njemu to je stari i nadaleko čuveni grad oko koga su se vodile tolike bitke, i koga su

mnoge vojske toliko puta osvajale i gubile. Beograd je živopisan grad, neobičnog izgleda, drugačiji od ustaljenih engleskih predstava, lepši i evropskiji od bilo kog grada kroz koji je prošao. Koristeći kitnjaste stilske ekskursije piše da je „Beograd poslednji spomenik Istoka, romantični predeo gde civilizacija nije toliko prodr-la da bi uništila iskonska obeležja zemlje, gde nošnja i običaji i danas podsećaju na najzanimljivije periode, gde divlje, uzvišeno i živopisno naizmenično pokazuju svoje čari, gde se veličanstvenost i raskoš obilno ispoljavaju, i gde gruba priroda nikad nije osetila ljudsku ruku koja sve kvari.” (Erve 1993, 50–51)

Beograd je u tri navrata 1839, 1843, i 1844, obišao i diplomata i putopisac Endrju Arčibald Pejton, koji je jedno vreme bio generalni konzul u Srbiji i lični sekretar Džordža Hodžesa. Svoja zapažanja o izgledu grada, političkim, privrednim i kulturnim prilikama izneo je u knjigama *Servia, the Youngest member of the European Family*, i *The Highlands and the Islands of the Adriatic*. Prvi put boraveći u Beogradu 1839, primetio je da se radi o orijentalnoj varoši sa puno primesa istoka u oblasti arhitekture, nošnji, manirima, dok je već prilikom sledeće posete uočio da varoš gubi orijentalna obeležja, da se u njemu puno gradi po evropskim nazorima (Momčilović 2003, 163).

Veliko interesovanje za obilazak Balkana i Beograda, tih divljih i egzotičnih delova Evrope, podstakla je uredništvo čuvene londonske izdavačke kuće Džon Mjurej da 1840. godine objavi svojevrsni turistički vodič za putovanja po Turskoj odnosno njenim evropskim delovima i provincijama. To samo pokazuje glad tamošnje javnosti za područje Balkana (*A Handbook for Travellers in Turkey: describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia and Mesopotamia* 1840).

Beograd i Srbiju je tokom jula 1850, posetila i Lujza Hej Kar, i to u pratnji Vuka Karadžića i njegove ćerke Mine (Lukić Tipsarević 1988, 71). Ona je 1847. godine prva na engleski jezik prevela čuveno Rankeovo delo *Istorija srpske revolucije*. Uspomenu na putovanje po Srbiji je sačuvala u dnevniku *Nekoliko dana po Srbiji 1850. godine*, koji je na njenu molbu pedantno vodila Mina Karadžić. Zabeleške je kasnije prevela na francuski jezik, a Ćeda Mijatović njen prijatelj uz njenu dozvolu preveo je na srpski jezik i objavio 1895, u Brankovom kolu (Mitrović 1964, 208; Lukić Tipsarević 1983–1984, 47). Tokom osamnaestodnevog boravka pored Beograda posetila je i Obrenovac, Šabac, Loznicu, odnosno Mačvu i Podrinje. Njene beleške ne sadrže političke ocene o Srbiji i njenim vladarima, već donose zanimljive i kratke opise srpskih gradova, i podatke o karakterističnim srpskim običajima koji su danas skoro zaboravljeni. Za Palež (Obrenovac) je zapisala da je malo ali čisto mesto. Primetila je da na putu od Beograda do Šapca postoji veliki broj krajputaša, drvenih ili kamenih spomenika koji označavaju mesto pogibije junaka ili putnika sa ispisanim imeninima i datumima njihove smrti (Mitrović 1964, 755–756).

Srbiju su u više navrata i to 1862, 1863, i 1864, posetile Engleskinje Georgina Mjur Mekenzi i Adelina Paulina Irbi, i to u sklopu balkanske turneje ka-

da su obišle i Makedoniju, Staru Srbiju i Crnu Goru (Lukić Tipsarević 1988, 75; Rastović 2000a, 48). Kao rezultat njihovih brižljivih zapažanja nastala je 1868, voluminozna knjiga *Travells in the Slavonic Provinces of Turkey in Europe* za čije je drugo izdanje 1877. godine Viljem Gledston, napisao inspirativni predgovor u kome je izrazio svoje divljenje prema dve engleske putnice koje su objektivno prikazale stanje u kome se nalazila hrišćanska populacija u ondašnjim delovima evropske Turske.

Prvi put u Beograd su stigle 4. septembra 1862, kada su ih dočekali Franjo Zah i Nikola Krstić, inače njihov domaćin koji je imao zadatak da ih nauči srpski jezik. Tokom svoje prve posete Beogradu odsele su u kući Alekse Simića (Đorđević 1983, 391; Lazarević 1929, 58). Prilikom višenedeljnog boravka Irbijeva i Mekenzijeva su se interesovale o političkoj situaciji u zemlji, stanju sloboda, odnosu srpskog kneza prema načelima liberalizma, kulturnim prilikama u gradu (Đorđević 1983, 396).

U Beograd su se ponovo vratile 24. septembra 1863, i u njemu ostale godinu dana, sve do 29. septembra 1864. Zanimljivo je da su prilikom ovog boravka napisale veliki deo svoje knjige *Travells in the Slavonic Provinces* i počele da prevode na engleski jezik knjigu *Istoriju serbskog naroda*, koju je za potrebe učenika gimnazije priredio njihov prijatelj i verni pratilac Nikola Krstić. Jednogodišnji boravak u Beogradu su iskoristile da prisustvuju brojnim svečanostima, između ostalih i proslavi dana Svetog Save u novootvorenom Kapetan Mišinom zdanju, kao i da obišu Topčider.

Nikola Krstić je u svojim memoarima beležio njihove beogradske aktivnosti, premda su i one dosta oskudne i uglavnom sadrže njihove poglede na politički i društveni život onovremene Srbije i Beograda. U vezi sa opisom Beograda dragocen je podatak da je Mjur Mekenzi 28. septembra 1863, posetila staro zdanje kneževog konaka koje je nije impresioniralo, i koga je okarakterisala kao prljavu zgradu (Krstić 2005b, 127). Takođe, iz Krstićevih dnevnčkih beleški doznajemo da su se u Beogradu viđale sa svojim starim prijateljima, i to sa Filipom Hristićem, ali i sa vladikom Platonom Simonovićem (Krstić 2005a, 10). U studiji *Travells in the Slavonic Provinces* samo su se u jednom pasusu u trinaestoj glavi osvrnule na Beograd napominjući da leži na ušću dve plovne reke, i da je prirodno predodređen za glavnu stanicu za „gvozdene puteve koje će sjediniti Severno more sa Egejskim i Crno more sa Jadranskim, u trgovini i u ratu on je ključ od Istoka i već ga je veliki engleski slobodnjak u trgovačkoj politici Kobden označio kao jedno od budućih slobodnih evropskih pristaništa.” (*Travells in the Slavonic Provinces of Turkey in Europe 1877*, 148) U nastavku konstatovale su da je grad često menjao gospodare, i da je bio bedem zapadne civilizacije i kapija na tamnici turskog varvarstva, a da je sada u rukama srpskog naroda (*Travells in the Slavonic Provinces of Turkey in Europe 1877*, 148).

O Beogradu je u formi kratke pustolovne priče pisao i plodni viktorijanski romanopisac i diplomata Čarls Liver. On je 1868. godine u *Blekvuds Magazin* pod pseudonimom Bob Konsindajn objavio priču *Šta sam radio u Beogradu*. Autor piše o pustolovinama mladog Engleza koji zapada u dugove zbog kocke i beži iz zemlje u Beograd kod svog druga inače tamošnjeg britanskog diplomate. Vreme prekraćuje tako što se upušta u analizu srpskog pitanja, a stanuje u jednom pansionu koji drži stara Albanka. Ovde je reč o odsustvu njegovog neposrednog poznavanja grada, već je uglavnom sve bazirano na bujnoj mašti, sa ponekom činjenicom. Međutim, i pored toga i ova priča pokazuje koliko je britanska javnost bila zainteresovana za Beograd, makar se radilo o imaginaciji (Goldsvorti 2000, 159–160).

Najopširnija svedočanstva o prestonici Kraljevine Srbije na kraju devetnaestog veka ostavio je Herbert Vivijan u knjizi *Servia. The Poor Man's Paradise* štampanoj 1897. On je Beograd posetio u zimu 1895, a zatim i u vreme obeležavanja petsto sedme godišnice Kosovske bitke u leto 1896. Posvećujući Beogradu celo jedanaesto poglavlje (naslovljeno Prelepi Beograd) svoje knjige, autor napominje da je kao i njegovi prethodnici imao predrasude o tom gradu kao i o Srbiji, jer dolazeći nije ništa spektakularno očekivao, ali kada ga je video zaljubio se u njega (Vivian 1897, 195). Beograd je doživeo kao manju, ali lepšu verziju Budimpešte. Za njega je to bio potpuno novi, moderan grad, skoro zapadnjački u kome žitelji ne imitiraju najnoviju evropsku modu, već su tradicionalnu nošnju prilagodili svojim potrebama. Kuće u gradu su udobne, ali po engleskim standardima gledano skromno nameštene, bez preteranog luksuza. Primetio je da je skoro svaka druga kuća pretvorena u kafanu, a svaka druga radnja je menjačnica novca. Sedište ministarstva spoljnih poslova se izdvajalo po reprezentativnosti, ali ga je prenerazio izgled zgrade Narodne skupštine koju je opisao kao bednu kolibu odnosno šuplju rupu (Vivian 1897, 195).

Grad je bio vrlo uredan, a ulice čiste. Prijatno ga je iznenadilo da Beograđani rado posećuju pozorište, koga opisuje kao lepu žutu zgradu, gde se dva do tri puta nedeljno daju lake komedije i operete francuskih autora. Međutim, uočio je da život u prestonici zamire već u devet sati uveče, kada ulice potpuno opuste. Sumirajući svoje impresije o Beogradu zapisao je da je zadivljujuće da je grad doživeo toliki prosperitet od turskih vremena, napominjući da su Terazije samo pre trideset godina izgledale kao loš zemljani put u koji je putnik mogao da potone do kolena zbog blata (Vivian 1897, 195).

U sklopu modernizacije srpske države koja je naročito aktuelizovana nakon sticanja nezavisnosti 1878, neminovno se postavilo i pitanje osavremenjavanja njene prestonice. Predvodnik tog procesa postao je dr Vladan Đorđević, predsednik beogradske opštine 1884–1885. Iako je važio za osobu konzervativnih načela, njegovo uporno istrajavanje u nameri da Beograd od provincijalne turske kasabe preraste u evropsku metropolu sa svim savremenim dostignućima toga vremena,

demantuje taj stereotip o njemu. Naprotiv, svojim radom pokazao se kao sposoban organizator odnosno iskreni modernizator i reformator srpske prestonice. Smatrao se utemeljiteljem savremene komunalne politike u Beogradu. Upravo je on isticao i uviđao neuređenost Beograda u sferi komunalne politike,

Prekretnicu u procesu modernizacije Beograda odnosno podsticaj za pristupanje tom važnom činu u njegovoj evropeizaciji i osavremenjavanju nastupio je 17. oktobra 1884. godine na sednici odbora beogradske opštine kada je doneta prelomna odluka o započinjanju najopsežnijih komunalnih radova u istoriji grada. Odbor je na istoj sednici, a na predlog Đorđevića, odlučio da tročlana delegacija sastavljena od stručnih lica poseti najvažnije evropske gradove kako bi proučila ostvarivanje trošarine, odnosno funkcionisanje tamošnjih komunalno-saobraćajno-urbanističkih sistema i infrastrukture. Takođe, članovi komisije su obavezani da zabeleže sva pozitivna rešenja odnosno iskustva tih gradova kako bi se ona efikasno primenila u regulisanju istih pitanja u Beogradu.¹ U komisiju su pored Đorđevića ušli i članovi odbora beogradske opštine: Jovo Krsmanović i Jovan Jovanče Antula. Karakteristično je mišljenje koje je na sednici o ovom pitanju izneo odbornik Jovan Avakumović koji je istakao da se donošenjem ove odluke od starog Beograda koji je bio azijska varoš pod Turcima stvara jedan ugledan evropski grad.

Polazeći od prispelih ponuda Đorđević je na istoj sednici upoznao odbornike sa konačnom listom prijavljenih ponuđača za izradu projekata i predračuna za obavljanje komunalnih radova. Konačnu odluku o izboru izvođača radova odbor je takođe prepustio tročlanoj komisiji (*Beogradski opštinski poslovi* 1885, 169).

Osnovni cilj posete je bio da se prouči funkcionisanje određenih opštinskih ustanova u stranim zemljama, i da se na osnovu izveštaja odboru beogradske opštine pripreme mere kako bi Beograd postao moderan evropski grad (Rastović 2000, 99), što je bilo u skladu sa programom koji je dr Vladan Đorđević, kao predsednik opštine, sebi postavio kao zadatak u komunalnoj sferi (Subotić 1910, 101–102). Beograd je u to vreme bio grad u kome je živelo trideset pet hiljada i četrismo osamdeset tri stanovnika, i suočavao se sa mnogobrojnim problemima, posebno onim komunalne prirode, kao i sa bespravnom odnosno divljom gradnjom (Stojanović 2008, 27). Đorđević je u više navrata u opširnim izveštajima koji su objavljeni u Srpskim novinama i knjizi *Beogradski opštinski poslovi* za 1884. godinu, pisao o lošem stanju u kome se nalazi gradska rasveta, nedovoljnoj količini pitke vode, nezdravoj kanalizaciji, lošim putevima i loše kaldrmisanim ulicama u gradu. Zanimljivo je napomenuti da je u Srpskim novinama od 21. oktobra 1884, u tekstu o potrebi uređenja gradske kanalizacije naveden pozitivan primer grada Mančestera,

¹ Протокол ванредног састанка одбора општине београдске од 17. октобра 1884, по стенографским белешкама (*Beogradski opštinski poslovi* 1885, 112–113).

gde je posle popravki u kanalizacionom sistemu smrtnost stanovništva smanjena sa trideset tri hiljade na dvadeset sedam hiljada.²

Jedna od glavnih destinacija članova komisije beogradske opštine je bio London i nekoliko britanskih gradova koji prvobitno i nisu bili predviđeni za obilazak. Presudnu ulogu da se posete London i drugi engleski gradovi, imao je Čedomilj Mijatović, srpski poslanik u Londonu (Rastović 2000b, 184). U pismu upućenom Milutinu Garašaninu, predsedniku vlade 9. novembra izneo je razloge zbog kojih je trebalo obići i Veliku Britaniju. „Pre svega nigde na svetu nije toliko učinjeno za vodovode, kanale, osvetljenje, ulice kao u Londonu. Ti su poslovi do takvog savršenstva ovde dovedeni da je ova ogromna varoš od svojih četiri miliona stanovnika jedna od najzdravijih varoši u civilizovanom svetu. Pored svih nepovoljnih klimatskih okolnosti Londona, mortalitet iznosi devetnaest na hiljadu ljudi, dok se u drugim prestonicama on kreće i do trideset šest od hiljadu ljudi. Ako, dakle, komisija opštine beogradske hoće da vidi najveće savršenstvo u vodovodima, kanalizaciji, osvetljenju i postavi ulica, treba da dođe u London”³. Pored Londona preporučivao je i obilazak nekoliko gradova u njegovoj blizini, a koji su približno iste veličine kao i Beograd. Oni su bili primer modernog uređenja u oblastima javnog zdravlja, udobnosti i ulepšavanja (Folkston, Hestings, Istborn, Brajton) i izvršili su reformu u sanitarnoj oblasti. Ipak, jedan razlog za posetu smatrao je posebno važnim. „Sa nekih strana se radilo i radi se da se Engleska učini sasvim indiferentna prema Srbiji, predstavkama engleskom javnom mnjenju da naš politički i kulturni horizont ne dopire dalje od Beča. Ja se bojim da se obilaženje Londona od strane komisije srpske prestonice ne uzme ovde kao jedan dokaz ovog skućenog pogleda i našeg indiferentizma prema Engleskoj što bi imalo velike moralno-političke štete”⁴.

Komisija je na put krenula 11. novembra 1884, i pre stupanja na britansko tle obišla je Temišvar, Budimpeštu, Beč gde je šef delegacije Vladan Đorđević primio pismo od Stojana Novakovića u kome se predlagala poseta Londonu i drugim engleskim gradovima. Pre Londona, članovi komisije posetili su još i Minhen i Pariz. Prvog dana posete glavnom gradu Velike Britanije, 18. decembra, članovi delegacije su proveli u razgledanju grada i vodovoda. Istog dana posetili su i gradić Istborn gde su se sreli sa inženjerom Džordžom Valisom, kmetom Istborna i celim opštinskim odborom (Đorđević 1885, 187–188). Očaran onim što je video Đorđević je zapisao da je „Istborn jedna od najlepših varoši koje je video u životu” (Đorđević 1885, 187–188). Zasluga za moderno uređenje ovog grada koga je nazvao Higijenopolis-Varoš zdravlja, pripadala je lično kmetu grada Džordžu

2 Beograd i Zakon o varoškoj trošarini u Beogradu, *Srpske novine*, nedelja 21. oktobar 1884, br. 233, 1281.

3 AS, MIDS, PO, 1884, F-I, D-III, Pov. br. 866, Mijatović – Garašaninu, 28. X 1884.

4 AS, MIDS, PO, 1884, F-I, D-III, Pov. br. 866, Mijatović – Garašaninu, 28. X 1884.

Valisu, jer u njemu godišnje nije umiralo više od trinaest na hiljadu stanovnika, dok se u drugim gradovima Evrope smrtnost kretala od trideset – četrdeset na hiljadu stanovnika (Đorđević 1885, 187–188). Valisu je pripadala i zasluga za izgradnju savremenih higijenskih i sanitarnih ustanova.

Petak, 19. decembar protekao je u razgledanju londonske kanalizacije i poseti lordmeru Ser Džordžu Svenu Notedžu. Poslednjeg dana obišli su Brajton u kome je živelo preko sto hiljada stanovnika. Pored prijema kod lordmera Rivsa, odbornika i opštinskih činovnika grada, i člana parlamenta Mariota, gosti su imali priliku da vide kako funkcioniše vodovod (Rastović 2000a, 105). Delegacija je posle višednevne posete napustila London 21. decembra, i do kraja misije obišla Brisel, Frankfurt, Berlin i Dancing. I u ovim gradovima primljeni su na najvišem nivou. Nakon jedno i po mesečnog boravka u evropskim prestonicama delegacija se u Beograd vratila 24. decembra 1884.⁵

Rezultati posete evropskim gradovima bili su višestruki. Na licu mesta su mogli da se uvere kako funkcioniše vodovod, kanalizacija, rasveta, kaldrmisavanje ulica, prikupljanje trošarine. Vrednost rezultata posete najbolje potvrđuje pismo koje je Mijatović uputio Garašaninu 26. decembra 1884, u kome se ističe da je izazvala veliki i pozitivan odjek u britanskoj javnosti i štampi: „Bez ikakvog pretirivanja, mogu kazati da je pohoda beogradskih komesara dala povoda da se razgreju stare i stvore nove simpatije za Srbiju”.⁶

Vladan Đorđević i članovi delegacije su 26. januara 1885, poslali odboru Opštine beogradske, opširan izveštaj o svemu onome što su videli u evropskim gradovima i izneli detaljne predloge mera koje je opština trebalo da uradi, kako bi se Beograd uredio kao moderna evropska prestonica u komunalnoj sferi. Taj iscrpan izveštaj sa predlogom rešenja napisan na dvesto osamdeset devet stranica, pročitana je i u potpunosti usvojen na sednici odbora beogradske opštine 29. januara 1885. godine.

Beograd je od početka tridesetih godina devetnaestog veka bio meta interesovanja brojnih britanskih putnika i putnica koje su ostavile dragocene podatke o političkom i društvenom životu srpske prestonice u devetnaestom veku. Njihova percepcija Beograda i Beograđana, tamošnjih prilika u velikoj meri su doprinele stvaranju jedne celovite slike o glavnom gradu Srbije, ali i o Srbiji kao državi i njenom narodu. Zanimljivo je da su u Beograd dolazili sa mnogobrojnim predradama, a da su po povratku u zemlju tu negativnu percepciju napustili i zauzeli uglavnom pozitivno viđenje o prilikama u srpskoj prestonici.

5 *Novine beogradske opštine*, 1. januar 1885, br. 1, god. IV, 3.

36 6 AS, MIDS, PO, 1884, F-I, D-III, Pov. br. 564, Mijatović – Garašaninu 14/26 XII 1884.

Literatura:

- A Handbook for Travellers in Turkey: describing Constantinople, European Turkey, Asia Minor, Armenia and Mesopotamia.* 1840. London: John Murray.
- Vuković, B. 1989. „David Urkvart i Srbija.” U *D. Urquhart, A Fragment of the History of Serbia 1843*, urednik Mirjana Dajić, 217–224. Beograd: Arhiv Srbije.
- Goldsvorti, V. 2000. *Izmišljanje Ruritanije. Imperijalizam mašte.* Beograd: Geopoetika.
- Goldsworthy, V. 1996. „Representations of the Balkans in English Literature. Their Romantic Origins and their Development between 1894 and 1965.” Neobjavljena doktorska teza, The British Library-Microfilm.
- Đorđević, Ž. 1983. „Engleskinje A. P. Irbi i F. M. Mekenzi u Srbiji 1862, 1863. i 1864. godine.” *Istorijski časopis* 29–30: 391–401.
- Erve, F. 1993. „Carigradskim drumom i bačkom ravnicom.” U *Britanski putnici o našim krajevima u XIX veku*, priredio Branko Momčilović, 41–61. Novi Sad: Matica srpska.
- Kinglejk, A. 1993. „Od Zemuna do Niša.” U *Britanski putnici o našim krajevima u XIX veku*, priredio Branko Momčilović, 5–21. Novi Sad: Matica srpska.
- Kvin, M. 1993. „Dunavom kroz Vojvodinu i Srbiju.” U *Britanski putnici o našim krajevima u XIX veku*, priredio Branko Momčilović, 21–31. Novi Sad: Matica srpska.
- Крстић, Н. 2005а. *Дневник. Приватни и јавни животи I, 31. децембар 1859 – 31. децембар 1862*, приредили Александра Вулетић и Милош Јагодић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Крстић, Н. 2005б. *Дневник. Приватни и јавни животи II, 6. јануар 1863 – 8. април 1864*, приредили Александра Вулетић и Милош Јагодић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Lazarević, J. 1929. *Engleskinje u srpskom narodu.* Beograd: Državna štamparija Kraljevine SHS
- Levental, Z. 1989. *Britanski putnici u našim krajevima od sredine XV do početka XIX veka.* Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Lukić Tipsarević, I. 1983–1984. „Sećanje Lujze Hej Kar na putovanje po Srbiji 1850. godine.” *Kovčezik. Prilozi i građa o Dositeju i Vuku* 20–21: 47–57.
- Lukić Tipsarević, I. 1988. „Sećanja britanskih putnica koje su putovale po našim krajevima u 18. i 19. veku.” U *Jugoslovensko-britanski odnosi*, urednik Petar Kačavenda, 69–91. Institut za savremenu istoriju: Beograd.
- Ljušić, R. 1993. *Knjiga o Načertaniju.* Beograd: SANU.
- Mitrović, J. 1964. „Neka Engleskinja koju Vuk prati na putu po Srbiji 1850. godine.” *Kovčezik. Prilozi i građa o Dositeju i Vuku* 6: 208–211.
- Momčilović, B. 1989. *Iz istorije jugoslovensko-britanskih kulturnih veza od 1650. godine do II svetskog rata.* Novi Sad: Institut za strane jezike i književnost.
- Momčilović, B. 2003. „Beograd u putopisu Endrua Arčibalda Pejtona.” U *Beograd u delima evropskih putopisaca*, priredio Đorđe Kostić, 161–169. Beograd: Balkanološki institut.

- Pardou, Dž. 1993. „Engleskinja u Zemunu i Beogradu.” U *Britanski putnici o našim krajevima u XIX veku*, priredio Branko Momčilović, 31–41. Novi Sad: Matica srpska.
- Paunović-Štermenski, J. 2010. „David Urquhart and the Links of Serbia with the Ideas of the Polish Emigration.” *Beogradski istorijski glasnik* 1: 121–135.
- Paunović-Štermenski, J. 2007. *Urkvartovo viđenje međunarodnog položaja Srbije*. Beograd: Akademska misao.
- Popović, R. 2012. *Avram Petronijević 1791–1852*. Beograd: Freska.
- Rastović, A. 2000a. *Velika Britanija i Srbija 1878–1889*. Beograd: Službeni list SRJ.
- Rastović, A. 2005. *Velika Britanija i Srbija 1903–1914*. Beograd: Istorijski institut.
- Rastović, A. 2000b. „Poseta komisije beogradske opštine Londonu 1884. godine.” *Istorijski časopis* 45–46 (1989–1999): 176–196.
- Vivian, H. 1897. *Servia. The Poor Man's Paradise*. London-New York-Bombay: Longmans, Green and co.
- Stojanović, D. 2008. *Kaldrma i asfalt. Urbanizacija i evropeizacija Beograda 1890–1914*. Beograd: Udruženje za društvenu istoriju.
- Subotić, V. 1910. *Doktor Vladan Đorđević*. Beograd: Nova štamparija Save Radenkovića i brata.
- Travells in the Slavonic Provinces of Turkey in Europe*. 1877. Sebright, G., Mary Muir (Mackenzie), Lady, d. 1874-Irby, Adelina Paulina, joint author. London: Daldy, Isbister & co.
- Vivian, H. 1897. *Servia. The Poor Man's Paradise*. London: Longmans.

Izvori:

- AS, MIDS, PO, 1884, F-I, D-III, Pov. br. 866, Mijatović – Garašaninu, 28. X 1884.
- AS, MIDS, PO, 1884, F-I, D-III, Pov. br. 564, Mijatović – Garašaninu 14/26 XII 1884.
- Beograd i Zakon o varoškoj trošarini u Beogradu, *Srpske novine*, nedelja 21. oktobar 1884, br. 233, 1281.
- Đorđević, Vladan. 1885. „Izveštaj komisije za proučavanje izvernih opštinskih ustanova u stranim zemljama.” (Podnesen u sednici odbora opštine beogradske od 29. januara 1885.) U *Beogradski opštinski poslovi*, 2: 187–188. Beograd.
- Novine beogradske opštine*, 1. januar 1885, br. 1, god. IV, 3.
- Protokol vanrednog sastanka odbora opštine beogradske od 17. oktobra 1884, po stenografskim beleškama. *Beogradski opštinski poslovi* 2: 112–11. Beograd, 1885.

*Summary:**British Perception Of the Belgrade and Modernization In the 19th Century*

Through all of its history Belgrade was the target of conquerors, but also of adventurers, curious travelers, writers. As for the English, they treated the Balkans, thus Serbia and its capital in accordance with their policy that dominated throughout the nineteenth century, as the Wild East of Europe, or as Vesna Goldsworthy noted wittily in her study *Inventing Ruritania*. The British carried out a kind of cultural and literary-narrative colonization of this region, which was particularly evident in the second half of the nineteenth century. Unlike the nineteenth-century English travellers, writers who came to Serbia and Belgrade at the beginning of the twentieth century had a broader range of interests, and beside the political issues they were increasingly interested in other issues such as the social life (economic development, the appearance of towns and villages, the customs of the Serbian people, mentality, music, food, costumes and the course of modernization of Serbian society). Like their precursors, they also came with great prejudices and one-sided judgments of Serbia and the Serbs. However, reality soon denied them and many of them admitted it in their papers and journals. Out of a number of travelers and writers of the time who stayed in Belgrade for a longer or shorter time, and who wrote about it to a greater or lesser extent in their works, these are the ones who stand out: Herbert Vivian, Mary Edith Durham, Harry de Windt. Modernization and urbanization processes were spreading particularly in Belgrade at the last decade of the 19th Century. The most prominent representative of this current was Vladan Djordjević mayor of Belgrade.

Key words: Belgrade, British perception, English travel writers, modernisation, London

Rad prijavljen: 2.6.2013.
Rad recenziran: 8.7.2013.
Rad prihvaćen: 14.10.2013.